
І.В.Клочков
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії НУХТ

АРИСТОТЕЛІВСЬКА ТРАДИЦІЯ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ І ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ П.ПОМПОНАЦІ

*«Без досвіду наука – це туман,
А досвід без науки – теж обман».*
Луїс де Камоенс «Лузіади» СЛІІ [8, 394].

Спадок, залишений представниками країн Європи XV–XVI ст., майже неоціненний. Дотепер більшість архівних матеріалів досліджуваного періоду постає як terra incognita. Це зумовлено низкою причин; по-перше – неоднозначною інтерпретацією самого поняття «Відродження» у світовій традиції; по-друге – різким протиставленням гуманістичної думки творам античних авторів (Тита Макція Плавта, Тита Лукреція Кара, Публія Овідія Назона, Епіктета, Луція Анея Сенеки, Марка Аврелія) естетико-гедонічній проблематиці; по-третє – необізнаністю щодо різних типів ментальностей, амбівалентністю відповідей на загальнозначимі запити європейської цивілізації пізнього Середньовіччя. Але всі вищезазвані перепони не спроможні вульгаризувати постановку самої проблеми, що дістала вагоме переосмислення в межах історіософських і культурологічних пошуків XIX–XX ст. завдяки творам П.Крістеллера, Є.Гарена, Я.Бурхардта, М.О.Бердяєва, О.Ф.Лосева.

Більшістю згаданих авторів переосмислюються поняттєві, етнічні, соціальні і культурні основи розвитку італійського гуманізму на тлі зростання нового образу промислового світу. Інколи розгляд питання відбувається в межах етимології і семантики. Напрочуд дивним здається і той факт, що історики філософії звертаються до вдосконалення фрагментів виключно антропологічної традиції, що не завжди є вдалою спробою розв'язати доволі складне завдання. Повсякчас про себе вкотре нагадує надмірний схематизм спрощених до невпізнання класифікацій буцімто мистецьких витворів, що видозмінюють власне історичний досвід і до певної межі продовжують полонити уяву недалекоглядних дослідників-початківців. З одного боку, це засвідчує про некоректне тлумачення життєвих запитів

філософії, а з іншого – ускладнює автентичний розгляд ідей представників Відродження. Адже по суті необхідно визначити ідею неперервності різних типів культурних синтагм, що породжують у перспективі позачасові характеристики зв'язку античного світу із добою Середньовіччя, традицій XV століття – з сьогоденням, маючи внутрішню смислову детермінацію. Мова йде про лінію думки ідеалістично-природничонаукової інтерпретації проблеми буття (Платона–Аристотеля). Між світоглядними ідеологемами мислителів дотепер наявна внутрішня цілісність, добре відчутна у попередні віки, і актуальна нині, звичайно, як творча конфронтація ідей, доречних послідовному вивченню будови душі [2].

Першій, знаній західному світові системі Аристотеля судилось відіграти значну роль у формуванні унікальної парадигми філософування V–IV ст. до н.е., близької до стибу раціонального методу. Метафізиці XVI століття при цьому відводилась більш скромна роль. Звичайно, вона покликана була пробуджувати до життя творчі гіпотези, але геліоцентричний переворот у межах астрономії, що відбувся 1543 р., дуже швидко прискорив занепад її намірів. Відтак унеможлилювалось активне використання застарілих поняттєвих форм, на кшталт «етелехії», «усії», «гюле», «сферосу», «ейдосу», «архетипу» і решти, та водночас здійснювалось конституювання мови науки у вигляді нового логічного каркасу фізичної реальності. По-іншому склалась доля більшості риторичних висловлювань, змінених безпосередніми спостереженнями, трансформованих тотальною перевіркою досвіду. Тлумачення теорій античності розглядалось як їх творче переосмислення, узгоджене з образним поняттям навколишнього світу. Надмірному інтелектуальному педантизму сприяла низка обставин: це і вдосконалення теорії двоїстої істини, і боротьба з еретичним вільнодумством, і зміна ставлення освічених європейців до будь-яких технічних нововведень, що неминуче спонукало до оновлення політичної будови культурних об'єднань. Якщо уважно осмислити спадщину Аристотеля, то, безперечно, не можна лишити поза увагою ситуацію, яка склалась у західній традиції значно раніше – вже наприкінці XIV ст. На відміну від держав арабського Халіфату, країн Персії, Європа XV століття мало знала про скарбницю перлинної мудрості мусульманського народу. Поверхове знайомство з «Фізикою» і «Поетикою» було відоме теологам зрілого Середньовіччя, які добре читали давньогрецькою та й ще трохи перекладали фрагменти деяких текстів, а інтерпретаторська традиція

утворились незабаром. Ретельному вивченню поглядів мислителя класичної Греції сприяла тривала теоретична розробка. Одним із перших, хто заглибився до екзегези, був Олександр Афродісійський, який вважав, що людині притаманний потенційний розум, але його дієвою основою є вища першопрчина (Бог), осяює його і таким ж чином уможливує процес пізнання в цілому. Він неодноразово наполягав на тому, що безсмертна душа повинна збігатися з дієвою першоосновою розуму. Друга тенденція виявилась у XI ст., коли арабський мислитель Аверроєс (Ібн-Рушд) (1126–1198) доповнив ідеї Аристотеля потужними коментарями. Характерним результатом шукань стало поняття єдиного розуму, спільного для всіх людей і окремих осіб. Звідси можна було б логічно вибудувати поняття безсмертя людини, а як наслідок – втілення її незнищеного, єдино-абсолютного духу. Типовим явищем, спостережуваним за межами арабо-мовного світу, стала доктрина двоїстої істини, обстоювана у теорії деяких оксфордських професорів, в якій можна було віднайти певний смисловий паралелізм співвідношення розуму й віри.

Згодом така виразність думки здобула підтримку серед прихильників раціональної теології. Третя експедиція відбулася в доктрині Т.Аквінського (1221–1274), в тематиці славнозвісної «Summa theologiae», де грандіозні наміри духівництва виявили себе у філігранно побудованій теорії пізнання і доказах буття Божого. Відтак здійснилась поступова імплементація метафізичного контексту до теологічного, а філософська проблематика лапідарно зрослася з догматикою християнського культу. У добу Відродження інтерпретації знову вертаються до життя, але в зовсім іншій модифікації.

На рубежі XIV–XV ст. пошуки автентичності змісту творів Аристотеля знову опинились у центрі уваги дослідників. «Studia humanitatis», до складу якої входили діалектика, риторика, граматики, в межах університетської освіти продовжувала полонити увагу тамтешніх професорів, але доповнювалась іншими об'єктами знання, переважно теоретико-природничого й логічного характеру. Деякі з практично-творчих наук, особливо політика і етика, набрали іншого ідейного забарвлення у розвідках філологів-гуманістів. Серед першоджерел знання останні розпізнавали авторитет мислителя, силогістику, пов'язану з феноменом природи і безпосередню емпірію. Поступово їм вдалося частково визнати деякі сенси щодо досвіду як майбутньої моделі пізнання природи в подальшій емпіричній традиції філософської культури Нового часу. Своїми думками вони

поглибили засадничі принципи «Органону». Більшість теоретичних пошуків представниками Падуанського університету наближалися до відкриття методу пізнання, хоча насправді на це зрідка звертали увагу, так само як на існування фізичних концептів «Метеорологіки», що лишались невідомими XIII ст., але містили в собі інший вимір – аналітичний. Загальні висновки космології неминуче педалювали ідею суверенності небесного світу, створеного і відмінного від земного, наявністю безосновного ефіру як формоутворюючої стихійних першоелементів речей. Подібні амбіції не мали подальшої перспективи розвитку, і навіть імовірної можливості досягти значущих успіхів у виокремленні астрономії від фізики [3].

Вчення про чотири якості першоелементів пришвидшило появу математичної фізики і прикладної математики. Отже, з часом поняття двоїстої істини частково почало виголошувати право на життя, забезпечивши появу різноманітних полемічних диспутів. Якщо в добу Середньовіччя внаслідок синтезу теології з філософією Аристотеля утворилась складна система узагальнюючих тверджень, то за часів Відродження розум і віра стали не тотожними, а різними конотаціями буття. Зрештою більшість паростів гуманізму зростала на пробах алхімії, дебатах професорів еристики, котрі захищали автономію людського розуму: В. Оккама (1280–1349), Р. Бекона (1214–1292), Сігера Брабантського (1240–1284).

Найбільш відомим італійським перипатетиком був П. Помпанці (1462–1525), автор творів «Про безсмертя душі» (1516), «Апологія» (1517), «Про фатум, свободу волі та провидіння» (1520) [15]. На думку О.Ф. Лосева, він зумів здолати межі ренесансного *vatesa* (пророка) [10, 293]. Народившись у заможній патриціанській родині, він рано здобув освіту, зазнавши тривалих випробовувань навчанням. Згодом викладав у Падуанському й Болонському університетах, присвятивши життя послідовному обстоюванню природничонаукової доктрини, що в момент зародження експериментальної традиції сприяла виникненню натурфілософії. Його погляди формувались у межах схоластики північних італійських університетів, де теологічних факультетів не існувало, на відміну від Сорбони і Оксфорду [12]. Там кафедри богослов'я поділялись на дві ворогуючі сили: домініканську – томістів, і францисканців – послідовників теорії Й. Дунс Скота.

Подібна конфронтація несприятливо позначилась на подальших філософських дискусіях стосовно теорії двоїстої істини. Згодом

навчальні заклади Італії залишилися осторонь аверроїстського вільнодумства. Представники університетських кіл Флоренції почали серйозно замислюватись над доброю вдачею античних авторів, передовсім звертаючи увагу на онтологію Платона. П. Помпонацці глибоко знав класичне мовознавство, вільно дискутував з провідними гуманістами доби, прагнучи збагатити проблему самопізнання людини новим змістом, поступово вдосконаливши її як основу психологічної теорії. Його цікавив не примарний світ вічних архетипів, а внутрішні характеристики розуму, механізми утворення думки. Відтак досяжним став пошук критеріїв істинного знання, послідовного вивчення природи, вмотивованої критики невігластва, недолугості духівництва, псевдо-мудрування у космологічних хащах. Виразність задуму часткового узгоджується зі світоглядним універсалізмом, але має інший смисловий відтінок – логічні основи гносеології.

Захищаючи власні погляди від ідейних недоброзичливців, Помпонацці обстоював теорію французького неоплатоніка Жака Лефевра д'Етапля [7, 5–6]. У численних лекціях він щоразу чудово демонстрував теорію контраргументів, спростувань і сумнівів. Його мовні баталії з дійсними та уявними співрозмовниками зрідка завершувалися кінцевою перемогою. Але це не перешкоджало йому полемізувати із самим собою, вдаватись до ще більш гострих зауважень щодо попередників, що зумовлювало тотальну зміну ролі будь-якого авторитету пізнання. Неодноразово він обурено виголошував саркастичну фразу, що уособлюватиме настрої ще не одного покоління західних учених: «Ви кажете, що все є істинною думкою Аристотеля! Я можу погодитись з вами, але Аристотель був насправді такою ж самою людиною, як і ви, тобто мав припускатись помилкових суджень» [18, 300].

Фактична люстрація традиції була спробою її захистити. Інколи він навіть ставив під сумнів власні твердження, палко сперечався із тими, хто «знає», і з тими, хто виступає проти будь-якого знання. Його навіть засмутив авторитарний патерналізм стилю Т. Аквінського, неминуче породжуючи чи не найбільші острахи часу релігійних контроверз раціональної теології [19, 329]. Всупереч болісним інтонаціям, Помпонацці активно продовжував дотримуватись традицій Падуанської школи, вихованцем якої був сам, і наполегливо працював над оновленням коментарів трактату «Про душу», де послідовно висвітлює характерні принципи особистісного безсмертя, засвідчивши появу цілком природних чеснот, пов'язану з моральними

і релігійними поглядами. Зрештою його подумки захопила влада чуттєвості та інтелекту [7]. Зухвалість такого вільнодумства зазнала зовнішньої критики з боку відомого «Декрету проти суперечок відносної єдності розуму» П.Бароцці (1489) і горезвісної булли «Апостольське творіння» (1513), що були пройняті настроєм ненависті до людської гідності. П.Помпонацці, обстоюючи власні переконання, відмовився від фатального знецінення віри, постійно апелюючи до захисту особистісних навичок розуму, тісно пов'язаних з будовою тіла і діяльністю органів чуття. Твердження не змусило довго чекати деструктивних випадів з боку Бартоломео де Спіни, Агостіно Ніфо, Ніколлето Веріни [14]. Але не обійшлося без ідеологічної підтримки з боку Ватикану, зокрема кардинала П'єтро Бемпо і голови римо-католицької церкви Лева X. Скоріше за все, то були поодинокі спроби захисту виснаженої теології, котру слід було наситити природничими студіями, і зосередитись на тематичній спрямованості знання та релігійного Одкровення, котрі займуть належне місце у творчості мислителя і не один рік поспіль лишатимуться однією з найгостріших дискусій представників школи містичного богослов'я [16]. Неоднозначність вирішення проблеми викликала резонанс світських кіл у вигляді постанови V Латеранського собору. Відповідаючи на зауваження опонентів, П.Помпонацці, захищається влучним аргументом, відомим ще з часів правління Фрідріха II: «Якщо не існує людини, позбавленої сумнівів, то можна неодмінно висновити, що помиляється або увесь світ, або більша його частина» [17, 205-207]. Цікавим також є той факт, що у останньому опублікованому за життя трактаті «Про харчування і зростання» він обстоює протилежну думку, не сумісну з попередніми судженнями, зустрічні контраргументи поступово виводять питання за психологічні межі.

На відміну від Аристотеля, котрий вважав кожную душу подільно-смертною, П.Помпонацці виокремлює її з тваринного світу. Подекуди гостро полемізуючи з послідовниками Епікура, він наполягливо обстоює тезу про гармонійну будову душі, інколи вдаючись до осмислення проблеми зла [10-11]. Його не влаштовують категоричні висловлювання, відомі з часів М.Т.Ціцерона, котрий заперечував божественне провидіння, обґрунтовуючи взаємозумовленість природних явищ і людського життя: «Бог існує; божественне провидіння також. Відтак немає можливості звинуватити творця за наявне у світі зло. Бог або керує, або не керує світом. Якщо він не керує, то

який же він Бог? Якщо керує, то чому ж він владарює так жорстоко?» [18, 76]. Адже позбавлена безсмертя релігія приречена на поразку. Зло панує у світі природи і серед людської юрби. Воно існувало довіку й буде існувати завжди, якщо тирані розбещуватимуть народ, а добродійність буде вважатись рідкістю. Такий песимістичний погляд неминуче пов'язаний із утвердженням соціальної проблематики, де суспільство стає безумством богів, подібним до гри у м'яча. Бог уподібнюється архітекторові, який чималими клопотами звів чудовий палац і відразу ж, ледве завершивши справу, руйнує власне створіння [19, 188-195].

Належне місце у теоретичній спадщині мислителя відведено також проблемі інтелекту, природа якого скеровує прагнення, жадання, устремління індивіда, а отже формує мислення в цілому. Порівняно з чуттєвою душею тварин, інтелект здатен лише частково досягнути універсальне і не відокремлюється від чуттєвості. Якщо це справді так, душа не здатна існувати без тіла, виконуючи власні функції. Тому її можна вважати формою, котра народжується і гине разом із ним, та не має жодної можливості діяти окремо від нього. Душа, благородна за походженням, межує з інтуїцією. Прагнучи з'ясувати її будову, мислитель заперечує твердження, згідно з яким істину можна достовірно продемонструвати лише за допомогою розуму. Безсмертя душі – це певне передбачення віри, тобто утвердження її засобів за допомогою канонічних релігійних текстів. Тому не має існувати жодних сумнівів щодо її природи. Поняття інтелекту має зовсім інший зміст, стаючи синонімічним ідеї моральності, що узгоджує вічність з винагородою за праведні вчинки, а християнське агапе перетворює на сферу ідеального етосу життя людини.

Продовжуючи смислову традицію Сократа, представників стоїцизму, мислитель демонструє цілісну детермінацію існування індивідуального розуму, не можливого без тлумачення самого поняття щастя як втілення добродійності, а нещастя – як витвору зла. Всупереч доволі абстрактному образу людини, він вибудовує її як унікальний мікрокосм. Душа опиняється на першому місці в ієрархії матеріальних створінь, спостерігає вічні сутності, перебуваючи між двома світами – земним і небесним, долішнім й горішнім [4-5]. Як бачимо із сказаного, в епоху Відродження поступово змінюється ставлення до авторитарного характеру творчого доробку Аристотеля. Перевага починає надаватись досвіду, а не коментарям першоджерел. Такі поняття, як «богослов», «митець» або «громадський

діяч» стають виразниками гуманістичної традиції. «Відродження – іконоборче і нечестиве, з його язичеським баламутством і блискучою реабілітацією плоті, було біля витоків своїх, під небом батьківщини, могутнім рухом, що закликав повернути митцеві право відтворювати життя таким, яким воно є, а не таким, як того вимагали ченці і невігласи-рейтари – вороги багатих флорентійських і венеціанських купців» [1, 36]. П. Помпонацці демонструє напрочуд довірливе ставлення до феномену досвіду як джерела знання, а розум з природно-ідеальної сутності перетворює на творчу силу людського генію, спроможного долати бар'єри між сферою матеріального і духовного, просуваючись вперед до пізнання природи, не втрачаючи основ божественного наміру. Адже тільки він може щось доводити, а не переповідати. Ідея дістає якісно нове прочитання у Ч. Чезалпіно, Дж. Цабареллі, Ч. Кремоніні, Дж. Ч. Ваніні [13]. Загалом же атмосфера епохи Відродження відзначалась філософськими пошуками, сповненими ідеями платонівської діалектики. Творчість Аристотеля стає антитезою, але не втрачає логічної завершеності, глибинного раціонального навантаження. Мислителі XVI сторіччя, здебільшого дистанціюючись від метафізичної претензійності, щоразу звертаються до природи як першої інстанції сущого. Наприклад, Б. Телезіо вважає несумісними питання фізики й метафізики; Дж. Бруно, задіявши аналогію з міфічним Атлантом, прилюдно називає Аристотеля метушливим, старим горбанем, тіло якого вкрите виразками. Мислитель у його діалозі «Бенкет на попелі» нагадує героя, знесиленого вагою небесних сфер, неспроможного більше нічого чітко бачити [6]. Менш приязним було ставлення останнього представника італійського гуманізму – Т. Кампанелли. В одному з розділів його «Civitas Solis» зображається глузливе ставлення мешканців ідеальної спільноти до натхненника людства, якого називатимуть «великим ошуканцем» [9]. Але насправді всі спроби протиставлення не змінили загального розвитку наукового методу і, тим більше, не видозмінили неоціненну роль античного філософа, який вперше в Західній Європі вдався до фундаментальної систематизації теоретико-пізнавальних практик, заклавши методологічні основи сучасного антропологічного пізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арагон Л.* Соціалістичний реалізм і реалізм французький // Збірослово: Збірник. – К.: Мистецтво, 1987. – С.31-43.

2. *Аристотель*. О душе // Сочинения в 4 томах. – М.: Мысль, 1976. – Т.1 – С.369-450.
3. *Аристотель*. Физика // Сочинения в 4 томах. – М.: Мысль, 1981. – Т.3 – С.59-262.
4. *Бичко І.В.* Філософія епохи Відродження // Філософія: Курс лекцій: Навчальний посібник / Бичко І.В., Табачковський В.Г., Горак Г.І., Добронравова І.С. та ін. – К.: Либідь, 1994. – С.85-101.
5. *Бродель Ф.* Время мира. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV–XVIII вв. – М.: Прогресс, 1992. – 679 с. – Т.3.
6. *Бруно Дж.* Избранные философские диалоги. – СПб.: Пневма, 2004 – 500 с.
7. *Гарэн Э.* Проблема итальянского Возрождения. – М.: Наука, 1986. – 480 с.
8. *Камоенс Л. де.* Лузиади. – К.: Дніпро, 1987. – 447 с.
9. *Кампанелла Т.* Город Солнца // Утопический роман XVI–XVII ст. – М.: Художественная литература, 1971. – С.143-192.
10. *Лосев А.Ф.* Эстетика Возрождения. – М.: Искусство, 1978. – 570 с.
11. *Помпонаци П.* О бессмертии души. О причинах естественных явлений. – М., 1990 – 312 с.
12. *Рассел Б.* Історія західної філософії – К.: Основи, 1995. – С. 414– 452.
13. *Реале Д., Антисери Д.* История западной философии от истоков до наших дней. – СПб.: Пневма, 2002. – Т.4. От Леонардо до Канта. – С.59-63.
14. *Татаркевич В.* Історія філософії / Пер. з пол. Санецький Я. – Львів.: Свічадо, 1999. – Т. 2. Філософія Нового Часу до 1830 року. – С.7-47.
15. Філософсько-енциклопедичний словник / За заг. ред. Шинкарука В. І. – К.: Абрис, 2002. – С.497.
16. Чаша Гермеса. Гуманистическая мысль эпохи Возрождения и герметическая традиция. – М.: Юрист, 1996. – 320 с.
17. *Nardi B.* Dante e la cultura medievale. – Bari, 1942. – 470 p.
18. *Pomponazzi P.* Corsi inediti della insegnamento padovana. – Padova, 1970. – Vol. 2. – 460 p.
19. *Pomponazzi P.* De fato, de libera arbitrio et de praedestinatione. – Lugano, 1957. – 347 p.

Клочков І.В. Аристотелівська традиція епохи Відродження і філософські погляди П.Помпонаці.

Розвиток філософської спадщини Європи XV–XVI ст. не можливий без пояснення джерел раціоналістичної традиції, репрезентованої у межах теоретичних творів Аристотеля, де можна побачити внутрішній взаємозв'язок між різними сферами когнітології, гносеології і практичного застосування знання. У публікації висвітлюються погляди П.Помпонаці, визначного представника аристотелізму епохи Відродження. Творчість П.Помпонаці сьогодні лишається певною мірою не переосмисленою.

Автор статті акцентує увагу на висвітленні мислителем феномену людського розуму, постійно обстоюючи думку про те, що діяльність італійського філософа співзвучна науковим дослідженням сучасності у процесі вирішення дилеми між сферою раціонального, етичного і релігійного досвіду.

Ключові слова: природа, буття, розум, віра, досвід, життя, безсмертя, мислення, знання, історія філософії.

Клочков И.В. Аристотелевская традиция эпохи Возрождения и философские взгляды П. Помпонацци.

Развитие философского наследия Европы XV–XVI ст. невозможно без объяснения источников рациональной традиции, представленной в границах теоретических произведений Аристотеля, где можно увидеть внутреннюю взаимосвязь между различными сферами когнитологии, гносеологии и практическое применение знания. В публикации освещаются взгляды П. Помпонацци, крупнейшего представителя аристотелизма эпохи Возрождения. Творчество П. Помпонацци сегодня остается в некоторой степени не переосмысленным. Автор статьи акцентирует внимание на освещении мислителем феномена человеческого разума и постоянно высказывает мысль о том, что деятельность итальянского философа созвучна научным исследованиям современности в процессе разрешения дилеммы между сферой рационального, этического и религиозного опыта.

Ключевые слова: природа, бытие, разум, вера, опыт, жизнь, бессмертие, мышление, знание, история философии.

Klochkov I.V. Aristotle Renaissance tradition and P.Pomponazzi philosophical view's.

The development of philosophical study in the Europe life between XV–XVI century impossible without rationalistic tradition origin's that representative the scope theoretical Aristotle work's. We can see intrinsic deal with different way's cognition, gnoseology and knowledge practical using. In the scientific article represented interpretation way of establishment and fought based on essential determination near existential problem a soul & her undying, perception & intellect, seen & interior experience.

P.Pomponazzi study for modern time stayed uncovered. The author of this article accented attention on reveal human mind phenomenon, constantly approve thought that work's this Italic philosopher correlative today scientific researching in the process context that resolved dilemma between rational scope's, ethical and religion experience.

Key words: nature, existence, thought, belief's, life, empirical, undying, mind, knowledge, history of philosophy.